विभावादीनां[1] यथासंख्यं कारणकार्यसहकारित्वे कथं त्रयाणामेव[2] रसोद्बोधे कारणत्वमित्युच्यते—

कार्यकारणसंचारिरूपा[3] अपि हि लोकतः ।
रसोद्बोधे विभावाद्याः कारणान्येव ते मताः ॥ १४ ॥

ननु[4] तर्हि कथं रसास्वादे तेषामेकः प्रतिभास इत्युच्यते—

विभावादिजन्यत्वमुक्तं भवति । **भावनमुत्पादनम्** । सूक्ष्मास्वादरूपेणाविर्भूतस्यापि तस्य रसव्यपदेशो नास्ति, किं त्वनुभावपरिपुष्टस्यैव । नत्वङ्कुरे वृक्ष इति व्यपदेशः, किंतु काण्डपल्लवोद्गम एव । **तथाभूतस्य** रसादिरूपेणोत्पन्नस्य, तस्य रत्यादेः सम्यगर्थं चारणमास्वादनपात्रीकरणम् । व्यभिचारिभावेनात्यन्तपरिपुष्टस्यैव रत्यादेरत्यन्तास्वादनमिति भावः । एवं चास्वादपरिपोषातिपरिपोषजनकत्वेनैवानुभावसंचारिभावयोरास्वादजनकत्वमिति भावः । विभावाः कारणानि । अनुभावाः कार्याः (र्याणि) संचारिणः । सहकारिण इति क्रमः । ननु सहकारिपदं कारणविशेषपरं कथं रत्यादेः कार्यविशेषाणां निर्वेदादिसंचारिभावानां सहकारित्वमुपपद्यते । उच्यते—साधनस्यानुमानवादिमते स्वकारणानुमितौ मनसः सहकारितया लोके तथाव्यपदेशात् । ननु तथापि निर्वेदादीनां रत्यादिकार्यत्वे नानुभावत्वमेव युज्यते कथं संचारित्वमिति चेत् । न । तेषां व्यापारवैलक्षण्येन फलवैलक्षण्यात्, व्यपदेशवैलक्षण्यस्योचितत्वात् । **संचारिरूपाः** सहकारिरूपाः । **लोकतः** लोके कारणान्येव । इति निरुक्तव्यापारत्रयबलाद्रत्यादेरास्वादरूपत्वेनोत्पादनादिति भावः । ननु 'विभावानुभावव्यभिचारिसंयोगाद्रसनिष्पत्तिः' इति **मुनिवचनाद्विभावादीनां** समुदितानामेव कारणत्वं वाच्यम् । तथा सति कारणान्येवेति बहुवचनमनुपपन्नम् । तादृशस्थले एकवचनस्यैव युक्तत्वात्, तृणारणिन्यायेन प्रत्येकं कारणताप्रत्ययप्रसङ्गाच्च । अत एव **काव्यप्रकाशे**—'शक्तिर्निपुणता लोकशास्त्रकाव्याद्यवेक्षणात् । काव्यज्ञशिक्षयाभ्यास इति हेतुस्तदुद्भवे ॥' इत्यत्र 'त्रयः समुदिता हेतुर्न तु हेतवः' इत्युक्तम् । उच्यते—कारणपदस्यैकधर्मावच्छिन्नकार्यतानिरूपितकारणतापरत्वे ह्येकवचनम् । कारणतामात्रपरत्वे तु तादृशस्थलेऽपि बहुवचनं साधु । प्रकृते रत्यादेः कार्यभूतयोरप्यनुभावव्यभिचारिभावयो रसरूपतोत्पत्तौ कारणत्वमिति कारणतामात्रे तात्पर्यम्, न तु तादृशकारणतायाम् । काव्यप्रकाशनिर्वचनस्य तु कार्यकारणभावग्राहकतया कार्यतावच्छेदकेऽपि तात्पर्यमिति । रसं प्रति विभावादीनां व्यञ्जनाजन्यैकज्ञानविषयत्वे सत्येव कारणत्वमुपपादयितुमाह—**ननु तर्हीति** । **तेषां** कारणीभूतविभावादीनाम् । **एकप्रतिभास** एकरसस्वरूपतया परिणामः ।

---

१. 'ननु विभावादीनां प्रत्येकं कारणकार्यसहकारिरूपाणां रसं प्रति कथं कारणत्वमित्युच्यते' ग. २. 'अपि' ख. ३. 'कारणकार्य' ख; 'कारण' घ. ४. नन्वित्यतः प्राक् तदुक्तं ध्वनिकृता—'विभावैरनुभावैश्च सात्त्विकैर्व्यभिचारिभिः । आनीयमानः स्वाद्यत्वं स्थायीभावो रसः स्मृतः ॥' इत्यधिकं ग-पुस्तके.